

שיטת רבינו תם בעניין סכך הגבוה מעשרים אמה

רקע

שנינו במשנה (סוכה ט, ב): 'העושה סוכתו תחת האילן כאילו עשאה בתוך הבית'. בגמרא מסייג רבא את דין המשנה: 'לא שנו אלא באילן שצילתו מרובה מחמתו, אבל חמתו מרובה מצילתו כשרה'. על הסתייגות זו מקשה הגמרא, שגם אם חמתו של העץ מרובה מצילתו 'הא קא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר', ומדוע התחנתונה כשרה! ומשיבה שמדובר 'בשחבטן', היינו, לפי פירוש רש"י, שעירב את הסכך הפסול עם הסכך הכשר, ולכן אם חמתו של האילן מרובה מצילתו הסוכה כשרה. מכאן עולה שבמקרה שלא חבטן - אפילו אילן שחמתו מרובה מצילתו פוסל את הסוכה.

מסקנה אחרונה זו עומדת במוקד דיונים של התוס' (שם ד"ה הא קא מצטרף). הם מאריכים להוכיח שמסקנה זו תקפה רק אם סכך התחנתונה חמתו מרובה מצילתו, אך אם צילתו מרובה אין צל הענפים שמעליה פוסל אותה. מתוך חידושם זה הם נזקקים לפירוש מחדש בגמרא להלן, הקובעת כי סוכה תחת סוכה התחנתונה כשרה והעליונה פסולה אם מתקיימים שלושת התנאים הבאים: צילתה של התחנתונה מרובה מחמתה, חמתה של העליונה מרובה מצילתה, והעליונה אף היא בתוך עשרים אמה. לשיטתם קשה מדוע העליונה צריכה להיות בתוך עשרים? מתוך כך הם נדחקים להסביר שכוונת הגמרא היא שצל התחנתונה מרובה מחמתה דווקא בצירוף סכך העליונה, אך אכן אם צל התחנתונה כשלעצמו מרובה מחמתה שוב אין צורך שהעליונה תהיה מתחת לעשרים אמה.

דרך אחרת להסביר קטע זה בגמרא מובא בתוספות בשם רבינו תם:

ורבינו תם מפרש דלמעלה מעשרים לא חשיב סכך פסול, מאחר שאין הפסול אלא מחמת גובהו. שקשה לו הא דקאמרינן (להלן י, א) תחנתונה כשרה ועליונה פסולה איצטריך ליה מהו דתימא נצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר, שדחק בקונטרס לפרש (שם ד"ה איצטריכא ליה וד"ה מ"ד ניגזר) דאע"ג דקיימא עליונה בתוך עשרים מהו דתימא ניגזר למיפסל תחנתונה **משום דזימנין דקיימא עליונה למעלה מעשרים דלא מסיק אדעתיה למיחש אתחנתונה משום צירוף פסול עם כשר, ומדחזי לעליון כי חמתו מרובה סבר כמאן דליתיה דמי ולא פסיל לתחנתונה, קא משמע לן דלא גזרינן הא אטו הא.** ודוחק הוא זה, ועוד דמהאי טעמא הוה מצי למימר שתיהן כשרות אצטריך ליה. וגריס ר"ת תחנתונה כשרה והעליונה פסולה היכי דמי כגון דעליונה חמתה

מרובה מצילתה ותחתונה צילתה מרובה מחמתה וקיימא תחתונה בתוך עשרים, כלומר אבל העליונה לא חיישינן בכל ענין דקיימא, ואפילו למעלה מעשרים לא מיפסלא התחתונה בהכי. והיינו דקאמר הש"ס מהו דתימא ליצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר, כלומר שיחשב סכך פסול מחמת דקיימא העליונה למעלה מעשרים, קמ"ל דכי האי גוונא לא חשיב סכך פסול. ובריש עירובין (דף ג, א ושם) משמע קצת כפירוש ר"ת, גבי מקצת סכך בתוך עשרים ומקצת למעלה מעשרים אף על גב דאי שקלת להיא היא חמתה מרובה מצילתה משמע התם דכשרה משום דעכשיו היא לה צילתה מרובה מחמתה. ומיהו גבי הוצין יורדין (ד, ב) פירשנו לעיל דאפילו חשיב סכך פסול כשרה דמייירי כשצילתה מרובה מחמתה מה שבתוך עשרים, והא דקאמרין (עירובין שם) אי קלשת לה ויהא חמתה מרובה מצילתה - היינו לפי שלא יכול להתקיים הסכך שבתוך עשרים, דמחמת קלישותו יבוא הרוח ויפזר או יפול.

חידושו של רבינו תם כפול, חידוש מושגי וחידוש גירסא¹. היה קשה לר"ת על פרשנותו של רש"י לצריכותא שיש בגמ' לקמן (י, א); צריכותא זו מתייחסת למקרה הנ"ל שתחתונה כשרה ועליונה פסולה, ומחדשת כי במקרה זה היתה הוה אמינא ש'יצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר'. רש"י פירש שם שההו"א היתה, שאם נכשיר בציוור הנדון יש חשש שאף במקרה שסכך העליונה יהיה גבוה מעשרים נבוא להכשיר, ולכן צריכה היתה הגמרא לחדש שאם אכן העליונה מתחת עשרים אמה התחתונה כשרה, ולא גוזרים על זה מחמת זה. הקושי של ר"ת הוא הן מצד הדוחק שבדבר, והן מצד שצריכותא זו קיימת גם כאשר שתיהן כשרות! משום כך תיקן את עצם הגדרת המקרה: לא גרס 'וקיימי תרווייהו בתוך עשרים' אלא 'וקיימא תחתונה בתוך עשרים'. כעת ודאי שהדין מחודש: אף אם העליונה למעלה מעשרים התחתונה כשרה. אלא שחידוש זה זקוק להסבר, ולשם כך בא החידוש המושגי: אינו דומה סכך פסול 'בעצם', כגון מחובר או מקבל טומאה, לסכך הגבוה מעשרים אמה; זה האחרון אינו פסול מחמת עצמו - אלא מחמת מיקומו, ומשום כך דינו ישתנה כאשר מתחתיו יש סכך נוסף².

- 1 אמנם מסידור דברי התוספות משמע שהחידוש המושגי הוביל לחידוש הגירסא, וכך משמע אף מהלשון 'וגריס ר"ת', וכן מכך שתוס' בהמשך רצו לבסס את שיטתו מסוגיית עירובין ולא מסוגייתינו גופא; אך מצד שני נוסח זה שתוס' כאן מייחסים אותו לר"ת מובא בריטב"א (לאחר שהביא את גירסת רש"י) כ'הנכון כגירסת הספרים שלנו וכן היא בספרי הגאונים ז"ל, ובדקדוקי סופרים (הערה כ) כתב שכן הוא הנוסח בכ"י ב' ועל פי הקדמתו לר"ה כנראה כ"י זה הוא שתואר בהקדמה לברכות עמ' 36-37, וכן ברי"ף גיאאות (עמ' פב, והנוסח שם: 'ולא שנא קיימא עליונה למעלה מכ' אמה ולא שנא קיימא למטה מכ' אמה'). גם מהראבי"ה סימן תריד משתמע שכבר הריב"א נקט כגירסא זו, וכדלהלן.
- 2 חידוש מושגי זה הוא הצריכותא שבגמרא לקמן: היתה הו"א שנחשיב את סכך העליונה כסכך פסול, קמ"ל שעקרונית סכך כשר הוא.

כיצד ישתנה - בכך נחלקו המפרשים. האפשרויות הן שתיים: הפחות מחודשת טוענת שהסכך התחתון צילתו מרובה מחמתו והוא כשר מצד עצמו, והחידוש הוא שהסכך העליון אינו 'פוסל כנגדו', דהיינו אינו מחשיב את מה שתחתיו כסכך פסול, כך שבסופו של דבר הוא בסך הכל 'אינו מפריע' לכשרותו של התחתון. האפשרות המחודשת יותר היא שהסכך התחתון חמתו מרובה, כך שהחידוש הוא שהסכך העליון אף מצטרף להכשיר את הסכך התחתון, וזה למרות שגובהו מעל עשרים אמה³. הבדל הפרשנויות כרוך בשאלה אחרת בענין דינו של סכך פסול 'דגיל': האם סכך פסול הנמצא מעל סכך כשר פוסל כנגדו, או שמא כיוון שהסכך התחתון כשר בפני עצמו זה שמעליו אינו פוגם⁴, ורק במקרה שהסכך התחתון חמתו מרובה כך שהוא נזקק לצירופו של העליון - רק שם נאמר 'קא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר' (לשון הגמרא ט, ב בנוגע לסוכה שתחת האילן) ואז הוא פסול. הריב"א פוסק כפי השיטה הראשונה שסכך פסול פוסל כנגדו⁵, והשיטה השניה היא שיטת התוס' בתחילת הדיבור הנוכחי שסוכה כשרה אינה נפסלת אם מעליה נמצא סכך פסול⁶.

- 3 אפרשות זו קשה בפשט הגמרא, כיוון שהלשון היא: 'כגון שהתחתונה צילתה מרובה מחמתה ועליונה חמתה מרובה מצילתה', ואמנם התוספות לעיל נדחקו לפרש שהתחתונה צילתה מרובה רק בצירוף העליונה, אך השאלה היא האם גם לשיטת ר"ת נזקקים אנו לדחוק זה, ובכך נחלקו הפירושים כדלהלן. אמנם ברי"ף גיאות (מאה שיערים עמ' פב) נמצא נוסח יחידאי: 'תחתונה כשרה ועליונה פסולה, כגון שהתחתונה חמתה מרובה מצילתה ועליונה חמתה מרובה מצילתה', אלא שהמהדיר הרי"ד במברגר בהערות 'יצחק ירכן' אות ריט תיקן לתחתונה צילתה מרובה מחמתה; ואכן לא מצינו עד נוסח דומה, וקרוב לוודאי שזו ט"ס (ויש להסתפק רק שאולי הרי"ף גיאות כתב זאת בתורת פירוש לדברי הגמרא, וצ"ע).
- 4 ואף בשיטה זו נחלקו, אם נאמר שהסכך העליון אינו פוגם אף כשצילתו הוא (של העליון) מרובה מחמתו (וקרבן נתנאל על הרא"ש אות ע, וכ"כ בשו"ע הרב סימן תרכו סעיף י) או דווקא כשחמתו של העליון מרובה מצילתו (פני יהושע ורוב הפוסקים, ראה אוצר מפרשי התלמוד הערה 151). בעל המאור (ה, א מדפי הרי"ף ד"ה וכו') מציג שאלה זו אך רק לגבי סוכה שקדמה לאילן, ומכריע שאם הסכך הפסול צילתו מרובה מחמתו - לעולם פסולה. מובא בראב"ה הלכות סוכה סימן תריג וסוף סימן תרכב, ומשם ברא"ש פ"ק סימן יד.
- 5 בספר המרדכי סימן תשלד ובתוס' רבינו פרץ מובאת שיטה זו בשם השר מקוצי. הרמב"ן (בחידושי סוכה) פסק כשיטה זו, וכן הר"ן (וד, ב - ה, א מדפי הרי"ף), והוא אף דקדק זאת מלשון המשנה 'העושה סוכתו תחת האילן' - 'דמשמע סוכה כשרה כראוי'.
- 6 גם שיטה זו מובאת ברא"ש שם (והוא גם דקדק כך מלשון הסוגיא 'צירוף', המתאים לסיטואציה שהסכך האחד אינו מספיק והאחר משלימו לשיעור הכשר) ללא שם אומרה קודם לשיטת הריב"א, ולא הכריע ביניהם. גם רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב שמיני חלק א, דף נה טור ב) הביא את שתי השיטות בסדר זה, ונראה שנטה לראשונה (כך פשוט ומוכח בסוכה, וכן נראה דעת רש"י). באוצר מפרשי התלמוד עמוד רמה הערה 9 כתבו שכן דעת הר"י מלוניל, והריב"ן כתוספות; אך בפירוש הר"י מלוניל לא מצאתי כלל התייחסות לשאלה זו, ואילו בפירושי הריב"ן (נדפסו שניהם בתוך גנזי ראשונים לר"מ הרשלה; קטע

כעת: אם נחליט כשיטת התוספות, הרי שלגבי סכך הגבוה מעשרים אמה, שר"ת חידש שהוא קל יותר מסכך פסול אחר, על כורחנו צריכים אנו לומר שהוא אף מצטרף להכשיר סכך תחתון שחמתו מרובה, שאם לא כן לא נוסף בסכך זה דבר לקולא; כך הוכיח המהרש"א כאפשרות המחודשת ברבינו תם, מתוך הנחתו שר"ת נוקט כתוספות ולא כריב"א⁷. לעומת זאת, אם היינו מניחים שר"ת נוקט בשיטת הריב"א שסכך פסול כנגדו, הרי די לנו לחדש שסכך הגבוה מעשרים אינו פוסל כנגדו, ואזי רק אם התחתון צילתו מרובה - הסוכה כשרה⁸; כך הביין את שיטת ר"ת הריטב"א⁹, וזאת על פי הנחתו שר"ת אכן נוקט כשיטת ריב"א¹⁰. כשיטה זו משמע גם מהרמב"ן והר"ן, למרות שלא מסרו כך בשם רבינו תם¹¹.

הריב"ן הנדון הוא בעמ' 241-242) הובאו שתי השיטות ללא הכרעה. שיטת ביניים יש לבעל המאור (ה ע"א מדפי הרי"ף ד"ה וכו'), התולה את הדבר בקדימה, אם הסוכה קדמה לסכך הפסול כשרה ובמקרה שהסוכה צילתה מרובה בפני עצמה, והפסול חמתו מרובה, ואילו אם הסכך הפסול קדם לסוכה הרי שהוא פוסל כנגדו (לגבי צד זה לשונו שתומה במקצת, שלגבי אילו, שעל פי הטבע הוא קודם לסוכה, כתב שהפסול נובע מכך שהענפים הראשונים של הסכך הכשר נצטרפו עם הסכך הפסול, ולכן שוב לא הועיל מה שהוסיף סכך פסול; והראב"ד ב'כתוב שם' ד"ה וכו' תקף סברא זו בחריפות, וגם על עיקר חידושו שאם הכשר קדם הסוכה כשרה חולק הראב"ד שם, וסובר כשיטת הריב"א). בשו"ע סי' תרכו סע' א דחה דעה זו, והציג את שיטת התו' כי"א קמא, ואת שיטת הריב"א כי"א בתרא. מכל מקום בנדון שלפנינו לא נעסוק בשיטה זו.

7 דברים זהים כתב בן דורו השל"ה בספרו בגדי ישע על המרדכי סימן תשל"ה ס"ק י, ופירש שכן הביין אף המרדכי בשיטת ר"ת. והוסיף שההג"ה שמשולבת בתוך דברי המרדכי סוברת דלא כר"ת (לפי הבנתו הוא בר"ת), אלא שסכך התחתון צריך להיות צילתו מרובה ללא צירוף העליון (דהיינו כפי פרשנות הריטב"א בר"ת). גם בעל ההגהות שנדפסות בשולי המרדכי (כנראה רבי הירש עלזישער, תלמידו של הרמ"א ורבו של הב"ח [עיין רש"מ סגל, 'הגהות הרמ"א על ספר המרדכי', קובץ בית אהרן וישראל, שנה ו [תשנ"א] גיליון א, עמ' כג-קכז]) כתב לפרש בשיטת ר"ת שאף אם הסכך התחתון חמתו מרובה מכל מקום מצטרף העליון להכשיר, ותלה זאת במחלוקת בין ריב"א (אך בסוף הזכיר ר"ת) לר"ת.

8 כתבנו 'די לנו לחדש'; אך כמובן שאין הכרח לומר כך, דהיינו שעקרונית ניתן יהיה לטעון שאף אם סתם סכך פסול פוגם בסכך כשר שתחתיו, סכך הגבוה מעשרים לא רק שאינו פוגם אלא אף מצטרף להכשיר סכך שתחתיו שחמתו מרובה, ראה להלן בהרחבה.

9 בספר תוצאות חיים (שלהלן נדון בדבריו) הביא פירוש זה בשם הרשב"א, וצריך לתקן: 'ריטב"א', ונגרם לו ולרבים מהאחרונים חילוף זה עקב טעות הדפוס בשם הספר; וכבר העיר על כך החיד"א בשם הגדולים, עיין על כך בתחילת המבוא לחידושי הריטב"א על סוכה מהד' מוסד הרב קוק.

10 המאירי הביא את שתי האפשרויות, אך לא הזכיר את שמות החולקים. כבר הערוך לנר הצביע על הפירושים השונים בשיטת ר"ת, והניח בצ"ע. ובספר תוצאות חיים לרב חיים אויערבך הרחיב בניתוח השיטות, והכריע כריטב"א (ראה להלן).

11 הרמב"ן במלחמות ב, א מדפי הרי"ף ד"ה ומה שכתב, והר"ן העתיק את לשונו בדף ה, ב

ראשית יש לדון בהנחת המהרש"א שר"ת נוקט בשיטת התוס', וממילא על כורחינו צ"ל שסכך הגבוה מעשרים קולתו מרובה והוא מצטרף לסכך התחתון להכשיר. אכן לפי הנחתו המסקנה פשוטה, אלא שעל עיקר הנחתו יש לשאול: מניין לו? ומסתבר לומר שהנחתו זו מבוססת על כך שעורך התוס'¹² הביא בדיבור אחד את שני הנדונים זה אחר זה ללא כל ציון שיש חילוק שיטות ביניהם, דהיינו שמחצית הדיבור הראשונה עוסקת בחידוש שסכך פסול אינו פוסל כנגדו וללא שהזכירו כלל את שיטת הריב"א, והמחצית השניה בחידושו של ר"ת שסכך הגבוה מעשרים קל מסכך פסול אחר; אם כל חידושו של רבינו תם היה מבוסס על השיטה החולקת על ראשית התוס', ולדעת ר"ת סכך פסול פוסל כנגדו - היה חיוני לציין זאת! סיוע להנחה זו ניתן להביא מספר המרדכי, שאת שיטת התוס' הביא בשם 'רש"י ורבינו תם ז"ל'¹³.

ברם, הגר"א בהגהותיו על השו"ע (או"ח סימן תרכו ד"ה וי"א) פירש ששיטת ר"ת הובאה בתו' כסיוע לשיטת ריב"א שסתם סכך פסול פוסל כנגדו, ובכך להוות תחליף

מדפי הרי"ף ד"ה וגרסינו. טענתו של הרמב"ן שם שהרי"ף לא הוצרך לפרש את חידושו של רבי ירמיה (בעה"מ בתחילת הפרק היקשה על השמטת הרי"ף) שסכך למעלה מעשרים אינו פסול בעצם, מכיוון שגדולה מזו כתב בהוצין שלא פוסל אותם מה שעליהם, ואף ששם החלק העליון הוא עיקר הסכך; ומתוך כך הוכיח בספר תוצאות חיים (הדיון שם נמצא במספר קטעים בעמ' כה, א - כו, ב, הן בחידושו על הגמרא והן בחידושו על הרי"ף; בדבריו הוא מתייחס לר"ת, אך כאמור מקור הדברים הוא הרמב"ן) שאם איתא שהר"ן סובר שסכך מעל עשרים אף מצטרף להכשיר - היה הרי"ף צריך לציין זאת, שכן א"א ללמוד זאת מהוצין ששם צילתן של הוצין מרובה. יש לציין שכאמור אף הרמב"ן והר"ן פוסקים כריב"א שסכך פסול פוסל כנגדו אף בסוכה תחתונה כשרה, כך שהם לשיטתם. יש להוסיף שגם מהמשך הרמב"ן 'ואינו מצטרף לפסול ופעמים שמצטרף להכשיר' משמע שהרישא היא בשני סככים והסיפא בסכך אחד. ברם, בניגוד לרמב"ן, בתוס' עצמם וכן בריב"א המובא בראבי"ה סימן תריד) כשהביאו את הראיה מעירובין לא טרחו כלל לחלק בין חד סככא לשני סככים, כך שנראה מפשט דבריהם שהם השוו לגמרי את סוגייתנו לעירובין, ומה שם מצטרף להכשיר אף כאן מצטרף. העולה מהדברים הוא, שבגדר היסוד של רבינו תם, החילוק בין סכך פסול לסכך גבוה מעשרים, שיטת הרמב"ן והר"ן כשיטת הריטב"א, אלא שהם לשיטתם שנקטו כריב"א לעניין סכך פסול וממילא יכלו להסביר כך את החילוק של ר"ת; אך אם נטען כמהרש"א שר"ת עצמו נוקט בשיטת התוס' שוב א"א לומר כמותם.

12 עורך התו' 'שלנו' למס' סוכה הוא הר"ש משאנץ, עי' בעה"ת לאורבך ח"ב עמ' 611-612.

13 רמז תשלד. במרדכי השלם (עמ' קה) לא הביא כאן חילופי נוסח. מכל מקום יש להעיר על הבעייתיות בהסתמכות על נוסח המרדכי שלפנינו, כפי שכתב אורבך בבעה"ת עמ' 557-561, וביחוד ראוי להדגשה מה שהביא משו"ת הרמ"א (סימן ק אות ה): כי אתה ידעת את ספר המרדכי ואת שיחו כי לרוב נמצאו בו לשונות מגומגמים להיותו מלוקט ומחובר מספרים רבים, ובאו בתוכו הגהות ודינים רבים שלא במקומן בקצרה, וכן מהב"ח ועל טור או"ח סי' תרפב ד"ה כל ח': 'מיהו כבר נודע כי הרבה לשונות מגומגמים נמצא בספר זה באשר מועתק מלפנים בכמה פנים זה מאריך וזה מקצר'. ועי' בחיבורו של שמואל כהן 'ר' מרדכי בן הלל האשכנזי' (תורגם לעברית והופיע בהמשכים בסיני ט-טז; תש"א-תש"ה).

לשיטה שהציגו תוס' בתחילת הדיבור¹⁴. ויש להביא סיוע גדול לפירוש זה בתוס' מתוך דברי הרא"ש בסוף סימן יד, שלאחר שהביא את שיטת התוס' ואת ראיותיהם הציג את שיטת הריב"א, וסיים: 'וההיא דהוצין לא מקרי סכך פסול - דגובה גורם, כמו שפירש ר"ת'; מפורש בדבריו שהבאת דברי ר"ת היא כדי לתרץ את שיטת הריב"א¹⁵. אך מאידך בתור"פ¹⁶ ובתוס' רא"ש¹⁷ דברי ר"ת מופיעים בדיבורים מיוחדים ולא כחלק מדיון קודם, מה שמלמד שלא הובאו דבריו כדי לתרץ את שיטת הריב"א.

אמנם לאמיתו של דבר אין הדברים סותרים. שיטת ר"ת הינה שיטה עצמאית העוסקת רק בסכך הגבוה מעשרים אמה, ולכן ניתן להציגה בפני עצמה; אלא שלפי פירוש הרא"ש ודעימיה בתוספות יוצא שהתוספות 'שלנו' השתמשו בשיטת ר"ת כדי לתרץ את שיטת ריב"א, ולכן הביאו את דבריו באותו דיבור. אכן, פרשנות זו מפריכה את הנחת המהרש"א שר"ת נוקט בשיטת התוספות ולא בשיטת הריב"א, אך מצד שני אין כאן ראיה הפוכה, דהיינו שר"ת נוקט בשיטת הריב"א. אמנם לפי הראיה שהבאנו לעיל מהמרדכי לשיטת המהרש"א הרי שר"ת חולק על ריב"א, ואף אם נפרש שעורך התוס' נקט כפרשנות הרא"ש אין זה מחייב לגבי שיטת ר"ת עצמה, ועדיין ניתן לומר כמהרש"א שר"ת מכשיר סכך גבוה מעשרים אף בצירוף.

מעבר לכך: אף אם נאמר דלא כמרדכי אלא כריטב"א, שר"ת נוקט כריב"א בעניין סכך פסול - עדיין לא נפסלה האפשרות לפרש כהבנת המהרש"א בדעת ר"ת. אם כי מניתוח הדברים עלה, כי קיימת תלות בין מחלוקת הריב"א והתוס' בעניין צירוף סכך פסול לסכך כשר לבין מחלוקת הריטב"א והמהרש"א בביאור שיטת ר"ת, יש להדגיש כי תלות זו הינה חד כיוונית: אמת הדבר שאם ר"ת סובר כתוס' הכרחי לפרש את

14 בגר"א לא לגמרי מפורש אם כוונתו לומר שהתוס' עצמם הביאו לשם כך את שיטת ר"ת, או שהוא עצמו משתמש בשיטת ר"ת לתרץ את ריב"א (ואם כי בס"ק הבא הוא כותב שר"ת עצמו בשיטת הריב"א); החזון איש (או"ח סי' קנ"ט ס"ק טו) נוקט כצד הראשון, שתוס' עצמם באו לסייע לריב"א עם שיטת ר"ת.

15 וראה בקרבן נתנאל אות ר שהבין כך ברא"ש, המשיד מהלך זה, ודחה את הראיה האחרת של תוס' כנגד הריב"א. לכאורה לפנינו סתירה בראשונים בנוגע לדעתו של רבינו תם, שכן במרדכי מפורש שר"ת כתוס', ואילו ברא"ש משווה את ר"ת עם ריב"א; אך אין הדבר כך: בעוד המרדכי עוסק בשיטת ר"ת בעניין סכך פסול, הרא"ש רק משתמש בשיטת ר"ת בעניין סכך גבוה מעשרים כדי לתרץ את שיטת הריב"א בעניין סכך פסול, ואין זה מחייב שר"ת עצמו סובר כריב"א בעניין זה. מכל מקום מהריטב"א משמע דלא כמרדכי ולא כפי שכתב מהדיר הריטב"א הערה 775), דהיינו שר"ת עצמו בשיטת הריב"א.

16 בתור"פ כלל לא מביא את הראיות של תוס' כנגד הריב"א (שמו כלל לא מוזכר, מי שמייצג את שיטתו בתוס' רבינו פרץ הוא כאמור השר מקוצי), והוא דוחה את פרשנות התוס' ומכריע כשיטת השר מקוצי.

17 והעיר על כך המהדיר לתוס' רא"ש שם הערה 148, וכתב זאת כפירכא לפירוש הגר"א והחזו"א בתוס' (אם כי כאמור, בגר"א עצמו ניתן לומר שטען זאת מעצמו, כך שלא קשה מידי, משא"כ בחזו"א); אך מה יענה על כך שהרא"ש עצמו בפסקיו פירש כך, כמובא בפנים.

שיטתו כמהרש"א, אך אין זה נכון שאם פרשנות המהרש"א נכונה הכרחי לומר שר"ת סובר כתוס'. אפשרית שיטה הסוברת כריב"א שסכך פסול 'רגיל' פוסל כנגדו, ואילו בסכך מעל עשרים אמה יש 'דילוג' בשתי דרגות - לא זו בלבד שאינו פוסל כנגדו אלא שהוא אף מצטרף להכשיר את הסכך התחתון. אמנם מסברא קשה להניח שקיים 'דילוג' כזה, אך נראה כי מצאנו שיטה זו לריב"א עצמו: בעוד שבראבי"ה (סימן תריג) מובאת שיטתו של הריב"א שסכך פסול פוגם, מיד בסמוך (בסימן תריד) משמע מדבריו של ריב"א כפרשנותו של המהרש"א ברבינו תם; לאחר שהביא שם הראבי"ה את פרשנותו של רש"י לתחתונה כשרה ועליונה פסולה, הוא כתב:

ורבינו יב"א פליג עליה (=על רש"י), דאפילו למעלה מעשרים אם המקום פסול מכל מקום הסכך כשר ואינו פוסל בצירופו, כדאמרינן היתה גבוהה מעשרים והוצין יורדין לתוך עשרים אם צילתה מרובה מחמתה כשירה, אף על פי שהעליון מרובה מן ההוצין אין מצטרפין לפסול. וכן משמע בפרק קמא דעירובין דאמר מקצת סכך בתוך עשרים ומקצת סכך למעלה מעשרים כשירה, ואף על גב דאי קלשת ליה הוי ליה חמתה מרובה מצילתה השתא מיהת צילתה מרובה, אלמא דלא מצטרף לפסול אפילו כשהכשר חמתו מרובה כגון דאי קלשת ליה.

ראשית - לפנינו מקור קדום יותר, בשם הריב"א, לסברתו של ר"ת שסכך הגבוה מעשרים אינו פסול בעצם, ומסתבר שזהו בעצם המקור לשיטת ר"ת. והעיקר: מהסיוע מעירובין עם התוספת לאחריו ניתן להסיק¹⁸ שדעת הריב"א להכשיר אף שסכך התחתון חמתו מרובה¹⁹, ואם כן לא ירחק לומר (כמרדכי ולא כריב"א) שאף ר"ת יסכים לגדר זה שסכך גבוה יכול להצטרף להתיר את הסכך שמתחתיו. עלה בדינו שפרשנותו של המהרש"א בדעת ר"ת נכונה, אך לא דווקא מטעמיה. פרשנות זהה בהבנת שיטת רבינו תם מצויה כבר אצל רבינו ירוחם²⁰:

אבל לפי גירסת ר"ת אם תחתונה צילת' מרוב' מחמתה ועליונה בהפך עליונה פסולה ותחתונה כשרה אפילו עליונה למעלה מכ' ואין צל התחתונה מרובה מחמתה אלא בצרוף סכך העליונה, ולא חשבינן לסכך העליונה סכך פסול

18 אמנם הסיוע עצמו הובא גם בתוס', עיין בהערה לקמן בנסיון הדחיה של בעל התוצאות חיים את הראיה מהתוס' על פי מה שחילק בין סכך אחד לשני סככים, אך התוספת שבר"א מלמדת כי הריב"א לא חילק בין סכך אחד לשני סככים; ועיין במה שכתבנו עוד בהערה שם.

19 כן כתב בדעת הריב"א הר"ד דבליצקי במהדורת הראבי"ה שלו (בני ברק, תשס"ה) עמ' רלה הערה צא, ודייק זאת גם מהמשך דברי הראבי"ה ועמ' רלו - אך שם הדברים אינם של הריב"א (א' דדיינין ליה כאילו הוא סכך עב ומלא ומגיע עד העליון שאינו נחשב סכך בפני עצמו); וצ"ע אם ניתן להקיש מהראבי"ה לריב"א.

20 תולדות אדם וחוה נתיב שמיני חלק א, דף נה טור ג.

אפי' שהוא למעלה מכ', שאין פסולו משום סכך אלא משום גבהו, וחשבינן ליה סכך שמקצתו למעלה מכ' ומקצתו למטה מכ' דאמרינן דכשרה.

ראיה נוספת לפרשנות זו ברבינו תם יש מהמשך התוספות, שם הביאו ראיה לר"ת מסוגיית עירובין, המכשירה את הסוכה (לחד לישנא) אע"פ שחלק הסכך התחתון חמתו מרובה מצילתו²¹.

עלה בידינו שרגלים לדבר שפרשנותו של המהרש"א בר"ת היא הנכונה, הן על פי עדות המרדכי ורבינו ירוחם, הן על פי ההשוואה לריב"א עצמו, והן מכוח הראיה שהביאו התוספות מסוגיית עירובין.

יסוד שיטת ר"ת

אמנם בספר תוצאות חיים הקשה על פרשנותו של המהרש"א מסברא:

נהי דלא מפסלא התחתונה משום צירוף סכך העליונה משום דלא מקרי סכך פסול, אבל עכ"פ התחתונה היא חמתה מרובה, וצריכה לצרוף סכך העליונה, והיאך יצטרף סכך העליון להשלים צילתה של תחתונה, הא הוא למעלה מכ'. ולא דמי להא דמקצת סכך בתוך כ' ומקצת למעלה מכ' דאיכא מאן דמכשיר, דהתם חד סככא הוא כמו שכתב הר"ן עיי"ש.

תורף דבריו, שסוף סוף הסכך שמעל עשרים פסול, אף אם לא מחמת עצמו אלא מחמת מיקומו; ואם כן סוכה זו אין לה סכך כשר כשיעור הנדרש, וכיצד ניתן להכשירה? ויש להוסיף בביאור הקושיא: דהנה לפי פירוש הריטב"א בר"ת, שסכך מעל עשרים אינו פוסל כנגדו, ביאר הערוך לנר (ט, ב ד"ה בא"ד דלמעלה) את החילוק בין סכך פסול רגיל לסכך מעל עשרים על פי שיטת רבי זירא בריש המסכת, שטעם

21 ואף בתוס' הרא"ש על עירובין ביסס את תירוצו לסתירה על שיטת ר"ת. כך הוכיחו השל"ה בספרו בגדי ישע על המרדכי סימן תשלה ס"ק י, הערוך לנר והשפת אמת. ובספר תוצאות חיים (שם) כתב לדחות ראיה זו (הובא באוצר מפרשי התלמוד ליד הערה 236, וכתבו שם שכ"כ בספר זכר יהודה) על פי שיטת הר"ן בסוגיין (עיי' לעיל בהערה שמקור דברי הר"ן הוא הרמב"ן), דשאני הסוגיא בעירובין דחד סככא הוא [חילוק זה בין עירובין לסוכה כתב גם רבינו ירוחם ולשיטת רש"י, שאף הסכך העליון צריך להיות בתוך עשרים], רבינו ירוחם שם], וכל מה שהביאו תוספות ראיה משם לר"ת הוא רק מה שלא פוסל כנגדו ולא שמצטרף. והוסיף בספר תוצאות חיים להסביר את דרך ראייתם של התוס' מעירובין, שאם למעלה מעשרים היה נחשב לסכך פסול - הרי שאפילו בחד סככא לא ניתן היה לצרפו, שהרי מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר, ומכאן שעל כורחן שאינו סכך פסול, אך עדיין יש לחלק: במקום שחד סככא הוא - מצטרף, ובמקום ששני סככים הם אינו פוסל. עד כאן דבריו. ברם, כבר כתבנו לעיל בהערה, שהתוס', בניגוד לרמב"ן, כלל לא הזכירו כאן חילוק בין שני סככים לסכך אחד, ונראה מפשטות דבריהם שהשוו לגמרי בין הסוגיות. בייחוד נסתר החילוק הנ"ל מדברי הראב"ה (מהד' דבליצקי עמ' רלו): 'דיינינן ליה כאילו הוא סכך עב ומלא ומגיע עד העליון שאינו נחשב סכך בפני עצמו, הרי שהשווה את את הנידון דידן ל'חד סככא' דעירובין.

הפסול מעל עשרים הוא שאין צל סכך אלא צל דפנות, ולכן אם יש גם סכך תחתון הסכך העליון אינו מפריע כיוון שצלו של העליון כלל אינו מגיע לסוכה²², משא"כ לשיטת רבא דדירת עראי בעיני²³. ברם, ביאור זה טוב לשיטת הריטב"א שצל התחתון מספיק בפני עצמו, אך לשיטת המהרש"א שצל התחתון פחות מכשיעור - אף לשיטות רבה ורבי זירא לא ניתן להכשיר, שכן אין סכך כשר על הסוכה²⁴!

ברם, מלשונו של ר"ת נראה לדייק שלא פסק כרבי זירא כפי שרצה לטעון הערוך לנר. הגע בעצמך: אם כל סכך שמעל עשרים אמה אינו מצל על מה שמכוון תחתיו כשיטת רבי זירא, הרי שאף אם יהיה סכך פסול ממש כאילן וכדומה מעל סוכה כשרה לא נפסול את הסוכה אם גובה הסכך הפסול יהיה מעל עשרים אמה, ואם כן כלל לא צריך ר"ת לחדש את החילוק בין סכך גבוה מעשרים לסכך אחר! וכיון שר"ת הביא סברא זו, על כורחנו שלא פסק כרבי זירא. אכן, עדיין ניתן לטעון כי ר"ת נוקט בשיטת רבה, ואז פרשנות הריטב"א נראית יותר. אולם אנו נרצה לטעון כי ר"ת כרבא, כרוב הראשונים כפי שהביא הרא"ש, וממילא אין חילוק בסברא בין שתי הפרשנויות, וכפי שנבאר.

לשיטת רבא טעם הפסול הוא משום דירת עראי; וכבר דייק רבא עצמו בתשובתו לאביי, שאין פסול בעצם זה שהסוכה תהיה סוכת קבע, כגון בהיו לה מחיצות של ברזל, אלא כל תביעת העראיות היא רק מצד הגדרת הגובה, דהיינו שדרשה התורה שהסוכה תהיה בגובה המתאים לדירת עראי. דין זה של פסול מעל עשרים כלל אינו שייך אם כן לדיני הסכך - אלא לדיני הדפנות, או לדיני המבנה הכללי של הסוכה; זהו גדר בגובה הסוכה המותר, כך שהשאלה שנשאלת לגבי פסול זה היא האם גובה הסוכה מתחת לעשרים או מעל לעשרים. נראה אם כן לפי זה שזהו פשוט דברי ר"ת דלמעלה מעשרים לא חשיב סכך פסול מאחר שאין הפסול [=פסול הסוכה] אלא

22 ויש להוסיף דה"ה לשיטת רבה, שסוף סוף אדם יודע שהוא דר בסוכה מכח התחתון. ואמנם הערוך לנר עצמו כתב דבריו רק לשיטת רבי זירא (ויש לתקן שם רבי זירא במקום אביי, ואילו את שיטת רבה השווה עם שיטת רבא; וכאמור בפנים על פי הסברא ניתן לומר את דבריו גם אליבא דרבה, ובכך יתיישב שפיר, שכן מצינו כמה ראשונים (ראה הערה הבאה) שפסקו כרבה וניתו לומר שר"ת בשיטתם, אך לא מצינו בראשונים שפסקו כרבי זירא (עיין בריטב"א הערה 775), ובייחוד לאור מה שנטען להלן כי לא ניתן לומר שר"ת פסק כר"א.

23 נחלקו הראשונים כיצד לפסוק במחלוקת אמוראים זו: רבינו חננאל, הראב"ד (ב'כתוב שם' על הרז"ה בריש מכילתין) והעיטור (עט, א) פסקו כרבה. שאר הראשונים, הרי"ף, הרי"ץ גיאות (מאה שערים עמ' סו), הרז"ה, הרמב"ם (הל' סוכה ד, א), הרמב"ן (במלחמות), הר"ן (על הרי"ף), הריטב"א, הרא"ש ועוד פסקו כרבא, וכך נפסק בשו"ע (או"ח סי' תרלג סע' א).

24 וזה שלא כמהדיר של הריטב"א (הערה 775), שכתב ליישב את סברת ר"ת לפי המהרש"א ע"פ שיטת רבה, ואין לתרץ שכיוון שיש סכך תחתון כל שהוא הרי שאדם יודע שהוא דר בסוכה - שפשוט הוא שמה שצריך 'להודיע' לאדם שהוא דר בסוכה הוא דווקא הסכך (וכמו שלא נתר סכך גבוה מעשרים על ידי מה שירשום לעצמו על דופן הסוכה להביט מעל עשרים, או שיעמיד שומר שיאמר לו כך), וכיוון שכן בעיני שדווקא סכך כשר הוא זה שיגרום לידיעת האדם שהוא דר בסוכה.

מחמת גובה' - לפי דברינו המילים 'שאינן הפסול' אינן מכוונות לפסול הסכך אלא לפסול הסוכה כולה. כך יוסבר מדוע דין זה מובא במשנה הראשונה של המסכת בתוך שאר השיעורים של הסוכה, ולא בהמשך (במשניות שמדף יא ואילך) כחלק מדיני הסכך²⁵.

פרשנות זו בדברי רבא עולה גם מדברי התוס' בדף ב, א (ד"ה כי עביד):

כי עביד ליה דירת קבע שפיר דמי - דאע"ג דיש לפרש קרא בדירה שאינה ראויה אלא לשבעה, למעוטי קבע משמע ליה קרא דאתא לשיעורא לאורויי לך מדת גובהה, כלו' בסוכה שאפשר לעשות עראי. וא"ת וכיון דלא חיישינן אלא שתהא ראויה לעשותה עראי ואע"פ שעושה אותה קבע, א"כ אמאי אמר (תענית דף ב, א) גשמים סימן קללה בחג, והלא יכול לקבוע הנסרים במסמרים שלא ירדו גשמים בסוכה? ואפילו תימצי לומר דאסור משום גזרת תקרה, כי היכי דאמר לקמן בפירקין (דף יד, א) גבי פלוגתא דר"מ ורבי יהודה דמסככינן בנסרין דאי מכשרת בהו אתי למימר מה לי לסכך בזה מה לי לישב תחת תקרת ביתי, וביתו ודאי פסול מדאורייתא דסוכה אמר רחמנא ולא ביתו של כל ימות השנה - מ"מ כיון דלא אסור אלא מדרבנן לא שייכא למימר שהגשמים סימן קללה! וי"ל דנהי דלא חיישינן בדפנות אי עביד להו קבע, מ"מ בסככה, שעיקר הסוכה על שם הסכך, לא מיתכשרה עד דעביד לה עראי. ומה"ט נמי ניתא לרבי זירא דדריש מדכת' וסוכה תהיה לצל, הא כתי' נמי מזרם וממטר, וניבעי נמי שלא ירדו גשמים לתוכה! אלא ודאי משום דבעינן סככה עראי, וא"כ הוה ליה קבע.

התוספות פותחים בהתמודדות עם קושי שיש על תשובתו של רבא: מניין לו לרבא ש'בסוכות תשבו שבעת ימים' ממנו הוא למד את דין העראי הינו רק סימן לגובה, ולא סיבה, דהיינו שתהיה הסוכה ממש סוכת עראי! התוס' אינם פותרים קושי זה, אלא רק רומזים לו בכך שהם מציינים שהיה ניתן להבין את הפסוק אחרת²⁶. ברם, בסוף הדיבור לאחר שהקשו ממשכת תענית הם מחדשים כי יש שני דינים שנלמדים מהפסוק, גם סימן וגם סיבה: הסיבה היא דין הסכך, שהוא צריך להיות בעצמותו

25 אמנם במרדכי (סימן תשלח) הסביר את דברי ר"ת אחרת: 'אבל סכך שהוא למעלה מעשרים כיון שבידו להשפילו לא מקרי סכך פסול'; ואף דברים אלו ניתנים להתפרש בשני אופנים, סימן וסיבה: או שהעובדה שניתן להשפילו מוכיחה כי בעצמותו הסכך כשר וסימן, או שיש כאן דין 'בידו' ואם כי אפשרות זו רחוקה מסברא, עיין ערך 'בידו', אנציקלופדיה תלמודית, כרך ג, עמ' קו ואילך. מכל מקום שתי האפשרויות אינן תואמות את הדרך בה נקטנו.

26 רש"י התמודד גם הוא עם בעיה זו, כשכתב: 'עד עשרים אמה דאדם עושה כו' - שפיר דמי, דודאי יש בכלל קבע עראי, והרי עשה כתורה, ועל כרחך לא הקפידה תורה על העראי אלא לשם שיעור, לתת לך שיעור בגובהה שתהא יכולה לעמוד על ידי יתידות עראי'. וכונתו לומר שאם נלמד את הדרשה כסיבה, הדבר קשה מסברא, שהרי יש בכלל קבע עראי; ולכן רבא חידש שזהו סימן ולא סיבה.

סכך עראי, וזה תלוי במידת הצפיפות שלו; הסימן הוא ענין הגובה, דהיינו שהדפנות לא יהיו יותר מעשרים אמה. בכך הם חוזרים ומסיימים במה שפתחו, דהיינו שדרשתו של רבא לא מפקיעה את הלימוד הפשוט של עראי כסיבה, אלא מוסיפה שיש בו גם סימן לעניין גובה הסוכה. עלה בידינו שעניין גובה הסוכה אין לו כל שייכות לסכך, והוא דין כללי בשיעורי הסוכה.

אם כן, סוכה שיש לה שני סככים, האחד מתחת לעשרים אמה והשני מעל עשרים, אלא שהשני חמתו מרובה מצילתו, יש לעיין כיצד נגדיר מבנה זה: האם כאן שייכת אמירתו של רבא שלמעלה מעשרים אדם עושה דירתו דירת קבע - או דלמא רק על מבנה המקורה כהלכתו נאמר כלל זה, אך מבנה ללא תקרה ראויה (כגון מגדל שאינו מקורה כלל) ניתן לעשות אף למעלה מעשרים אמה בצורה עראית, כיוון שעצם העובדה שאין לו תקרה היא העראיות שלו. והנה, יש להדגיש כי חקירה זו כלל אינה תלויה בשאלה האם הסכך התחתון עצמו צילתו מרובה. דהיינו, שאם נחליט כצד הראשון הרי שסוכה זו פסולה מצד גובהה, ואין זה עוזר שסככה התחתון צילתו מרובה²⁷; ואם נחליט להיפך - הרי שהסוכה כשרה אף אם צילתה מרובה רק בצירוף הסכך העליון, שהרי אין שום פסול באף אחד מהסככים, וכל הבעיה היא רק גובה הסוכה, ואם בעיה זו נפתרה הרי שהסוכה כשרה.

עלה בידינו שאם אכן פסק ר"ת כרבא, שאלת הסברא אינה קשה יותר על פרשנות המהרש"א מאשר על פרשנות הריטב"א, ומוכרחים נהיה לומר שר"ת החליט כצד השני של החקירה לעיל, דהיינו שמבנה ללא תקרה ראויה אינו מוגדר כבנין קבע, כך שאין פסול בסוכה מצד גובהה, ומכאן שאף אם צילתה מרובה רק בצירוף סכך העליון שפיר דמי.

סיכום

במאמר זה נדונה שיטתו של רבינו תם, שסכך הגבוה מעשרים אמה אינו פסול בעצם כשאר פסולי הסכך. ראינו כי נחלקו ראשונים ואחרונים בבירורה של השיטה: הריב"א, המרדכי, רבינו ירוחם והמהרש"א נקטו שאף אם סכך התחתונה חמתו מרובה ניתן לצרף את סכך העליונה להכשר הסוכה; לעומתם הרמב"ן, הריטב"א והר"ן פירשו שרק אם סכך התחתונה כשר מצד עצמו הסוכה כשרה, משום שאין סכך העליונה פוסל כנגדו. הבאנו ראיות שר"ת כיוון לאפשרות הראשונה. בשלב השני התמודדנו עם קושי הסברא שבאפשרות זו, וחידשנו לשם כך הבנה אחרת בפסול הגובה של עשרים אמה, שאין זה עוד אחד מפסולי הסכך - אלא פסול בכללות מבנה הסוכה; לפיכך, כאשר פסול זה אינו קיים כיוון שחמתה של העליונה מרובה, שוב אין נפקא מינה אם צילתה של התחתונה לבדה מרובה או לא, ואם בסופו של דבר בסוכה התחתונה מתקבל צל כשיעור הדרוש - הסוכה כשרה.

27 ואולי הריטב"א ודעימיה חולקים וסוברים שאנו דנים על כל סוכה בפני עצמה. ועי' ביאורו"ל סי' תרכ"ד ד"ה העליונה כשרה.

תוספת למאמר על שיטת ר"ת בסכך הגבוה מכ' אמה

אברהם ליפשיץ

במוקד המאמר הקודם עמדו שתי אפשרויות בהבנת שיטת ר"ת, הקובע בתוספות סוכה ט ע"ב ד"ה הא קא מצטרף, 'דלמעלה מעשרים לא חשיב סכך פסול מאחר שאין הפסול אלא מחמת גובה'. אפשרות אחת בהבנת דבריו היא, ששתי סוכות שהתחתונה צילתה מרובה מחמתה, והעליונה, שהיא גבוה מעשרים אמה, חמתה מרובה מצילתה, הסוכה התחתונה כשרה, ואין סכך העליונה פוסלה. האפשרות השנייה היא שאף כשהתחתונה חמתה מרובה מצילתה, ורק בצירוף סכך העליונה צילתה מרובה מחמתה, אף אז הסוכה התחתונה כשרה. הריטב"א ועוד הבינו כאפשרות הראשונה, והמהרש"א ועוד כאפשרות השנייה. על פי עיון בראשונים נוספים נטינו להכריע כאפשרות השנייה, ואף העלינו הסבר חדש ביסוד פסול עשרים אמה, על מנת להבין חידוש מופלג זה.

ברצוני כאן לבחון כיצד, אם בכלל, הובאה שיטת ר"ת בפוסקים. לשם כך נרחיב מעט בבירור המימרא של רבי ירמיה בסוכה ט ע"ב – י ע"א, בה מפורטים ארבעה מקרים שונים של סוכה תחת סוכה, כשכל מקרה מדגים דין אחר, ועל השלישי מביניהם נסוב חידושו של ר"ת:

אמר רבי ירמיה: פעמים ששתיהן כשירות, פעמים ששתיהן פסולות, פעמים שתחתונה כשרה והעליונה פסולה, פעמים שתחתונה פסולה והעליונה כשרה. פעמים ששתיהן כשירות, היכי דמי - כגון שתחתונה חמתה מרובה מצלתה, והעליונה צלתה מרובה מחמתה, וקיימא עליונה בתוך עשרים. פעמים ששתיהן פסולות, היכי דמי - כגון דתרוייהו צלתן מרובה מחמתן, וקיימא עליונה למעלה מעשרים אמה. פעמים שתחתונה כשרה והעליונה פסולה, היכי דמי - כגון שהתחתונה צלתה מרובה מחמתה, ועליונה חמתה מרובה מצלתה, וקיימי תרוייהו בתוך עשרים. ופעמים שהעליונה כשרה ותחתונה פסולה, היכי דמי - כגון דתרוייהו צלתן מרובה מחמתן, וקיימא עליונה בתוך עשרים. - פשיטא! - תחתונה כשרה ועליונה פסולה איצטריכא ליה; מהו דתימא ניגזר דלמא מצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר - קא משמע לן.

בארבעת המקרים ישנם שלושה משתנים, שבכל אחד מהם שתי אפשרויות: **סכך התחתונה** (צילתה מרובה/חמתה מרובה); **סכך העליונה** (צילתה מרובה/חמתה מרובה); **גובה העליונה** (מתחת עשרים/מעל עשרים). מבחינה לוגית יוצרים משתנים אלו שמונה מקרים:

	סכך התחתונה	סכך העליונה	גובה העליונה
1	צילתה מרובה	צילתה מרובה	מתחת עשרים
2	צילתה מרובה	צילתה מרובה	מעל עשרים
3	צילתה מרובה	חמתה מרובה	מתחת עשרים
4	צילתה מרובה	חמתה מרובה	מעל עשרים
5	חמתה מרובה	צילתה מרובה	מתחת עשרים
6	חמתה מרובה	צילתה מרובה	מעל עשרים
7	חמתה מרובה	חמתה מרובה	מתחת עשרים
8	חמתה מרובה	חמתה מרובה	מעל עשרים

רבי ירמיה בחר ארבעה מקרים מתוך השמונה האפשריים כדי להדגים את ארבעת הדינים האפשריים: שתייהן כשרות, שתייהן פסולות, התחתונה בלבד כשרה והעליונה בלבד כשרה. את הדין הראשון, שתייהן כשרות, מדגים רבי ירמיה ע"י מקרה מס' 5. את הדין השני, שתייהן פסולות, ע"י מקרה מס' 2. את הדין הרביעי, העליונה בלבד כשרה, ע"י מקרה מס' 1. נותר הדין השלישי, התחתונה בלבד כשרה, שהוא הנדון דידן, ומבחינת המקרים נותרו חמישה מקרים, שניתן תיאורטית להציב את הדין השלישי באחד מהם. כאמור, דין שלישי זה הוא עיקר דיונינו, ומצינו בו עצמו ארבע פרשנויות:

על פי ההבנה הפשוטה של הנוסח כפי שהוא לפנינו עולה מכאן שסכך הגבוה מעשרים אמה פוסל את התחתונה, אפילו כשהסוכה התחתונה צילתה מרובה מחמתה, ולכן רבי ירמיה מצריך סכך העליונה יהיה בתוך עשרים. מסקנה זו אינה עולה בקנה אחד לא רק עם שיטתו של ר"ת (אף לפי הבנתו של הריטב"א), אלא אף לא עם שיטת התוספות הנ"ל בריש הדבור, שאם הסוכה התחתונה צילתה מרובה שוב אין סכך פסול (שחמתו מרובה) שמעליה פוסלה.

שתי גישות הוצגו במאמר כדי לשלול מסקנה זו, הראשונה מחדשת הבנה בפשט המימרא, והשנייה מחדשת נוסח. הגישה הראשונה היא גישת התוספות בריש הדבור, שמפרשת את דברי רבי ירמיה 'כגון שהתחתונה צילתה מרובה מחמתה', לא שהתחתונה לבדה צילתה מרובה מחמתה אלא רק בצירוף העליונה, ולכן צריך סכך העליונה להיות בתוך עשרים. גישה שנייה היא גישת ר"ת, שמשנה את נוסח המימרא, במקום 'וקיימי תרוויהו בתוך עשרים', הוא גורס: 'וקיימא תחתונה בתוך עשרים', דהיינו שלמרות שהעליונה למעלה מעשרים התחתונה כשרה. כאן בשיטתו של ר"ת נחלקו כאמור הדיעות אם התחתונה כשרה רק כשצילתה מרובה או אף כשחמתה מרובה. כשתמצי לומר, מחלוקת זו תלויה בשאלה אם אף לאחר שינוי הנוסח של ר"ת הוא נזקק לשינוי ההבנה שהעלו התוספות קודם לכן, או ששינוי הנוסח עומד כתחליף לשינוי ההבנה. לאפשרות הראשונה יוצא, שמדובר שהסוכה התחתונה צילתה מרובה רק בסיוע סכך העליונה, והעליונה למעלה מכ' אמה, ואעפ"כ התחתונה כשרה, וזו שיטת המהרש"א. ואילו לאפשרות השנייה הסוכה התחתונה כשלעצמה צילתה מרובה, ורק לכן היא כשרה למרות שסכך העליונה למעלה מכ' אמה, וזו שיטת הריטב"א.

לסיכום, שתי שאלות יש בצירור זה של רבי ירמיה, האחת נוגעת לתחתונה והשנייה לעליונה, האחת - שאלת הפשט של המילים 'התחתונה צילתה מרובה מחמתה', שלפי ההבנה הפשוטה (להלן): הפשט הפשוט (הגמרא) התחתונה כשלעצמה צילתה מרובה, ולפי הבנת התוספות (להלן): פשט התוס' בגמ' חמתה מרובה, והשנייה - שאלת הנוסח, שלנוסח שלפנינו העליונה מתחת כ', ולנוסח ר"ת העליונה מעל כ'. מכאן עולות ארבע אפשרויות בפירוש הגמרא:

א. לנוסח שלפנינו על פי הפשט הפשוט בגמ', צריך תרתי לטיבותא: התחתונה כשרה רק אם צילתה מרובה וסכך העליונה למטה מכ' אמה. [מקרה 3 בטבלה]

ב. לנוסח שלפנינו על פי פשט התוס' בגמ', צריך חדא לטיבותא: התחתונה כשרה אם העליונה בתוך כ', אף אם התחתונה כשלעצמה חמתה מרובה. [מקרה 7 בטבלה]

ג. לנוסח ר"ת על פי הפשט הפשוט בגמ', צריך חדא לטיבותא: התחתונה כשרה אם צילתה מרובה אע"פ שסכך העליונה מעל כ' אמה. [מקרה 4 בטבלה]

ד. לנוסח ר"ת על פי פשט התוס' בגמ', נכשיר אפילו בתרתי לגריעותא: התחתונה כשרה אפילו אם חמתה מרובה והעליונה מעל כ' אמה. [מקרה 8 בטבלה]

כאמור, כאפשרות (ג) פירש הריטב"א, וכאפשרות (ד) פירש המהרש"א. יש לציין כי אין סתירה דינית בין אפשרויות (ב) ו(ג), וניתן לפסוק כשניהם, שכל אחת מהטיבותות מכשירה את הסוכה, ואכן זוהי במפורש שיטת התוספות בתחילת הדבור, שאם סכך התחתונה כשר סכך פסול שמעליו, אם חמתו מרובה, לא פוגם אותו. מכאן שאף אם נמצא את אפשרויות (ב) ו(ג) בפוסקים לא ניתן יהיה להסיק מכך שהם נקטו כר"ת. רק אם נמצא את אפשרות (ד) אפילו ללא נימוק, או לחילופין את אפשרות (ג) המנומקת בכך שסכך מעל עשרים אמה אינו פוסל, נדע בוודאות ששיטת ר"ת היא. נחזור לטבלה: מתוך החמישה מקרים שהותרנו קודם לכן ללא הצבה - ארבע מתוכם הוצגו כעת כאפשריים להציב בהן את דין 3 (בהתאמה לאפשרויות א-ד): 3, 4, 7, 8¹. נדגיש כבר כעת, נקודה שתהיה לה חשיבות מיוחדת לקמן, שהמקרה היחיד שעדיין לא נדון כלל הוא מקרה 6, שלא עלה בין האפשרויות לדין 3. ההסבר לכך הוא שכפי שבולט בטבלה המכנה המשותף לכל ארבע האפשרויות (דהיינו המשתנה הקבוע) הוא שחמתה של העליונה מרובה מצילתה, שכן אם צילתה מרובה, כפי

¹ נוכל לסכם כעת את היחס בין המימרא של רבי ירמיה למשנה. הדין המרכזי במשנה פסול סוכה תחת סוכה, עוסק בשתי סוכות שכל אחת בפני עצמה כשרה, כך שהערכים של שלושת המשתנים הם: שתי הסוכות צילתן מרובה, והעליונה בתוך עשרים (מקרה 1 בטבלה). כפי שהגמרא מבררת לקמן י ע"א, כו"ע מודים שכשהתחתונה אינה יכולה לקבל כלל כרים וכסתות של עליונה, התחתונה כשרה, ויש לפרש בפשטות שאף התחתונה כשרה (ראה לקמן בהערה מה שכתבנו בעניין נוסח הרמב"ם). כך ששני דינים הם אף לשיטת ת"ק: האחד שהסוכה התחתונה לבדה פסולה, והשני ששתי הסוכות כשרות. חילוק הדינים תלוי במשתנה אחד, והוא סכך התחתונה, אם צילתו מרובה (התחתונה פסולה) או חמתו מרובה (שתייהן כשרות, מקרה 5 בטבלה). לגבי שני המשתנים האחרים אין שינוי. רבי ירמיה רצה למצוא ציורים להציב בהם את ארבעת הדינים האפשריים, כך שהוא היה צריך להוסיף ציורים לעוד שני דינים: שתייהן פסולות ורק העליונה פסולה. הדין שתייהן פסולות שונה מהדין המרכזי שבמשנה (מקרה 1) רק במשתנה אחד, והוא סכך העליונה שגבוה מעשרים (מקרה 2). בשני המשתנים האחרים אין שינוי. ניתן לראות שבינתיים יש כאן שני דינים שנוספו על הדין המרכזי משני צדיו: הדין המרכזי הוא שהתחתונה פסולה מדין סוכה תחת סוכה והעליונה כשרה. הדין שתייהן כשרות היה צריך להכשיר את התחתונה ולהסיר ממנה את הפסול של סוכה תחת סוכה ולכן הסכך שלה 'השתנה' לחמתו מרובה (עקרונית היה אפשר לבטל כל אחד מהסככים כדי שלא תהיה סוכה תחת סוכה, אך רצינו לשמור על כשרות העליונה, ולכן ביטלנו את סכך התחתונה). הדין שתייהן פסולות היה צריך לפסול את העליונה מדין עשרים אמה, ולכן הסכך שלה 'השתנה' למעל עשרים. כעת הדין האחרון שרק העליונה פסולה הוא הפכי לדין המרכזי, ההבדל הוא הן בתחתונה והן בעליונה, כך שצריך להסיר את פסול התחתונה ולהוסיף את פסול העליונה. אלא שכעת לא ניתן להשתמש לשם הסרת פסול התחתונה באותו אמצעי שבידין שתייהן כשרות, היינו ביטול סכך התחתונה, מכיוון שהעליונה פסולה ולא ניתן להשתמש בסכך שלה, ועל כן צריך דווקא לבטל את סכך העליונה. והנה שינוי המשתנה הזה בלבד, 'שינוי' סכך העליונה לחמתו מרובה, מועיל לשני השינויים גם יחד: גם התחתונה לא נחשבת סוכה שתחת סוכה, וגם העליונה פסולה מהעדר סכך. מה שנותר לברר זה האם שני המשתנים האחרים עדיין זהים למקרה המרכזי (אפשרות א), ניתן לשנות אחד מהם (אפשרויות ב-ג) או אפילו את שניהם (אפשרות ד).

שמדובר במקרה 6, התחתונה תפסל מדין סוכה שתחת סוכה (וארבע האפשרויות שהוצעו נובעות משני המשתנים האחרים).² נובע מכאן שמקרה 6 מתאים אף הוא לדין 2, שתייהן פסולות.

רש"י, י ע"א ד"ה תחתונה כשרה פירש כאפשרות (א).³ הר"ף לא הביא כלל את המימרא של רבי ירמיה, וכבר תמה עליו בעל המאור. כבר הרחבנו במאמר, שהרמב"ן (מלחמות ב ע"א) והר"ן (ה ע"ב) בבואם ליישב את השמטת הר"ף נוקטים כאפשרות (ג). לגבי הרמב"ם יש להאריך.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם אמנם לא הביא את המימרא של רבי ירמיה כצורתה, אך בפ"ה הכ"ב כתב:

העושה סוכה על גבי סוכה, התחתונה פסולה כמי שעשה סוכה בתוך הבית והעליונה כשרה במה דברים אמורים שהתחתונה פסולה בשהיה גובה חלל העליונה עשרה טפחים או יתר והיה גג התחתונה יכול לקבל כרים וכסתות של עליונה אפילו ה על ידי הדחק, אבל אם אין גבהה של עליונה עשרה או שלא היתה התחתונה יכולה לקבל כרים וכסתות של עליונה אפילו על ידי הדחק אף התחתונה כשרה והוא שלא יהיה גובה שתייהן יתר על עשרים אמה שהתחתונה בסכך העליונה היא נותרת.

בסוף ההלכה מדובר על מקרה בו אף הסוכה התחתונה כשרה, ובלבד, שסכך העליונה מתחת לעשרים. בכסף משנה העדיף מתוך כמה קושיות שלא לגרוס את המילה 'אף', כך שהדין הנדון כאן הוא שרק התחתונה כשרה. ממילא הוא מקשר הלכה זו לדין השלישי במימרא של רבי ירמיה, ומתוך כך הוא מזהה את שיטת הרמב"ם עם שיטת רש"י דבעי תרתי לטיבותא (אפשרות א לעיל = מקרה 3 בטבלה), שהתחתונה צריכה להיות צילתה מרובה, והעליונה אף היא צריכה להיות בתוך כ' אמה. אמנם זה מעלה קושי בסוף דברי הרמב"ם, 'שהתחתונה בסכך העליונה היא נותרת', שהרי לדבריו של הכס"מ מדובר שהתחתונה צילתה מרובה, ולכן הוא נדחק להסביר שהתחתונה אף בסך העליונה נותרת (מעניינת התופעה, שאחר שהסיר 'אף' בתחילה הוסיף 'אף' אחר בסוף), שאם סכך העליונה יהיה גבוה מעשרים התחתונה תפסל, והרי זה כאילו כתוב שהתחתונה תלויה אף בסכך העליונה. אלא שהכס"מ עצמו סיים ש'דוחק הוא', ולכן הציע פירוש אחר ברמב"ם, על ידי

² יחס זה בין המשתנים בא לידי בטיי כמובן בניסוח הדין בגמרא: 'תחתונה כשרה ועליונה פסולה היכי דמי כגון שהתחתונה צילתה מרובה מחמתה והעליונה חמתה מרובה מצילתה וקיימי תרוויהו בתוך עשרים', והנה אם בנוגע למשתנה הראשון מצינו שהציעו תוספות פרשנות מחודשת, ובנוגע למשתנה האחרון יש גירסאות שונות, הרי שבנוגע למשתנה האמצעי, שהעליונה חמתה מרובה לא ערער איש.

³ בשיטת רש"י יש אריכות גדולה בראשונים ובאחרונים אם בסתם סכך כשר שמעליו סכך פסול, נקט כריב"א או כתוספות, או שסבר כתוספות וחזר בו [עייין אוצר מפרשי התלמוד הערות 15 – 34, ויש להוסיף שם את דעת רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב ח ח"א, דף נה סוף טור ב וריש טור ג) שפירש שרש"י נקט בדין השלישי כאפשרות ב], וממילא נפקא מינה לפרשנות הדין השלישי של רבי ירמיה. כיוון שאין זה עיקר דיונינו, נקטנו כאן כפי מה שיוצא מרש"י בפרשנותו לדין השלישי, וכפי שנקט הבית יוסף בדעת רש"י, ראה להלן.

השוואת שיטתו לפירושו של רבינו ירוחם בגמרא (דהיינו שיטת התוספות, אפשרות ב לעיל),⁴ שהציוור של רבי ירמיה, שתחתונה כשרה ועליונה פסולה, הוא כאשר התחתונה חמתה מרובה מצילתה, ורק בציוור העליונה צילתה מרובה, ולכן לשון הרמב"ם שהתחתונה ניתרת בסך העליונה כפשוטה. הכס"מ הוסיף ודייק לפי זה, שאם התחתונה אינה ניתרת בסך העליונה, דהיינו שצילתה מרובה, אף אם העליונה מעל כ' אמה, התחתונה כשרה (אפשרות ג' לעיל). לסכום: הכס"מ הבין מהלכה זו שהרמב"ם פירש את הציוור דידן במימרא של רבי ירמיה או כרש"י או, וכך יותר מסתבר לו, שפירש כתוספות.

אלא שיש לעמוד על הבדל גדול בין הלכה זו ברמב"ם לבין הציוור של רבי ירמיה שהתחתונה כשרה והעליונה פסולה. כאמור, לפי ארבעת האפשרויות שפורטו לעיל בציוור זה של רבי ירמיה, מדובר שסך העליונה חמתו מרובה מצילתו ואילו הרמב"ם מדבר על מקרה שסך העליונה צילתו מרובה מחמתו. במקרה עליו מדבר הרמב"ם שני המשתנים הנוגעים לסוכה העליונה, גובהה וצילתה מוסכמים: גובהה מתחת עשרים, וצילתה מרובה מחמתה. המשתנה היחיד שעדיין בספק הוא צילתה של התחתונה, והכס"מ ניסה את שתי האפשרויות או שצילתה מרובה וקישר זאת לשיטת רש"י או שחמתה מרובה וקישר זאת לשיטת רבינו ירוחם. אלא שהן רש"י והן רבינו ירוחם עסקו במקרה שסך העליונה חמתו מרובה. ולכן בעוד רש"י מדבר על מקרה 3 בטבלה, הרי שהרמב"ם (לפי הפרשנות הראשונה של הכס"מ שצילתה של התחתונה מרובה) עוסק במקרה 1 (התחתונה פסולה)! כמו כן בעוד רבינו ירוחם מדבר על מקרה 7 בטבלה, הרי שהרמב"ם (לפי הפרשנות השנייה של הכס"מ שחמתה של התחתונה מרובה) עוסק כאן במקרה 5 (שתייהן כשרות)! בקיצור, הכס"מ התעלם לכאורה מהעובדה שהרמב"ם עוסק בכך שצילתה של העליונה מרובה מחמתה מה שלא מאפשר (לפי שתי הפרשנויות שהוא מציע) את הצבת הלכה זו ברמב"ם כדין 3 (התחתונה בלבד כשרה). בקצרה: ברגע שנייח שרק הסוכה התחתונה כשרה, ונוסיף לכך שסך העליונה צילתו מרובה, נוצר כאן מצב של סוכה שתחת סוכה, והתחתונה תפסל.

נראה אם כן שפשוט יותר לפרש את הרמב"ם כפי הנוסח המקובל (עם ה'אף'),⁵ שהדין המודגם בסוף ההלכה הוא ששתי הסוכות כשרות, מה שפותר את בעיית סוכה שתחת סוכה, שכן התחתונה חמתה מרובה⁶ כפי שמדויק בלשון 'שהתחתונה ניתרת בסך העליונה', ולגבי העליונה כבר קבענו שצילתה מרובה והיא מתחת עשרים), דהיינו מקרה 5 כמפורש בגמרא, ומה שהקשה על פרשנות זו הכס"מ כבר תירץ הלחם משנה על אתר. עד כאן פירוש ההלכה ברמב"ם. לפי זה לא מצאנו ברמב"ם התייחסות לציוור של התחתונה כשרה והעליונה פסולה, למרות שהגמרא קבעה שהוא

⁴ כפי שהערנו רבינו ירוחם (שם) פירש כך דווקא ברש"י.

⁵ מלבד שכמעט כל עדי הנוסח של משנה תורה מורים כך (עיי' ילקוט שנו"ס) יש להוסיף ראייה משמעותית מנוסח המשנה של הרמב"ם (מהד' הרב קאפח): אם אין דיורין בעליונה אף התחתונה כשרה, ועיי' בדק"ס שהביא נוסח זה במשנה ד' פיזרו (אך בכת"י קויפמן, פרמה ופירנצה ליתא 'אף'), והקשה מהגמרא לקמן י ע"א מאי אין דיורין שאינה ראויה לדירה, ותימה שהגמרא דחתה הסבר זה, ואולי אף מהה"א רצה להוכיח שלא גרסו 'אף', אך לעצם העניין אין כאן קושיא לענ"ד, שכן הפשט הוא שהחלל כולו כשר, כמו שכתב הלח"מ משנה על אתר.

⁶ תכונה זו דומה אכן לרבינו ירוחם (=תוספות), אלא שהוא דבר כשהעליונה חמתה מרובה ולכן הדין הוא 3, ואילו הרמב"ם דבר כשהעליונה צילתה מרובה ולכן הדין הוא 1.

עיקר חידושו של רבי ירמיה (ואמנם הרמב"ם כאן בעקבות הרי"ף, שאף הוא כאמור השמיט זאת), ולא ניתן להכריע על שיטת הרמב"ם בנוגע לחידושו של ר"ת.⁷

שיטת הטור

ברם, הכס"מ אינו הראשון שפירש כך ברמב"ם. הטור בסימן תרכ"ח הביא את לשון הרמב"ם, אך הוסיף בהם דברים, מהם משמע שאף הוא פירש שהרמב"ם בא להכשיר רק את התחתונה:

סוכה שתחת סוכה העליונה כשירה והתחתונה פסולה והני מילי שיכולה התחתונה לקבל כרים וכסתות של עליונה שאז נקראת התחתונה סוכה שתחת סוכה כיון שראוי לדור בעליונה אבל אם אינה יכולה לקבלם לא ומיהו אפילו אם אינה יכולה לקבלם אלא ע"י הדחק פסולה וגם צריך שיהא ביניהן י"ט אבל אם אין ביניהן י' או שיש ביניהן י' ואינה יכולה לקבל כרים וכסתות של העליונה אז התחתונה כשירה אם היא מסוככת כהלכתה אפי' אם העליונה למעלה מעשרים ואם אינה

מסוככת כהלכתה ומתכשרת ע"י סכך העליונה צריך שתהא העליונה בתוך כ' אמה לארץ

והנה, מלבד מה שאין כאן את ה'אף', הרי שבמקום התנאי שהתנה הרמב"ם, שתהיה העליונה בתוך עשרים אמה, חילק הטור בין אם התחתונה מסוככת כהלכתה או לא. ואמנם, חילוק זה נובע כמובן מלשון הרמב"ם שנימק את הגבלתו 'שהתחתונה בסכך העליונה היא נותרת', ומשמע שאם התחתונה כשרה בפני עצמה ולא ניתרת בסכך העליונה שוב אין נפק"מ בגובה העליונה. אלא שדיוק זה אינו מתיישב עם דברינו לעיל. אם אכן הרמב"ם עוסק במקרה שהעליונה צילתה מרובה, הרי שאם התחתונה תהיה צילתה מרובה יתעורר כאן הפסול של סוכה תחת סוכה,⁸ וכיצד כתב הטור שהיא כשרה אפילו אם העליונה למעלה מעשרים, והרי צריכה להיות פסולה אפילו אם התחתונה למטה מעשרים! על כרחינו שגם הטור לא חשש כאן משום מה לפסול סוכה שתחת סוכה, ויש להבין מדוע.

ובשו"ע הביא את לשון הטור, ובט"ז סק"ב פירש כפשוטו, שאכן משמע שהדין בסיפא, שכשהתחתונה מסוככת כהלכתה העליונה יכולה להיות מעל עשרים, חל אפילו אם העליונה צילתה מרובה (ולזה כיוון גם המגן אברהם ס"ק ג, לפי מה שהגיהו שם בלבושי שרד וביד אפרים), והסביר הט"ז, שכיוון שעל כ' אינו פסול בעצם, אפילו אם צילתו מרובה אין בכך פסול (וכך גם במחצית השקל ס"ק ג), אך עדיין לא הועיל בדבריו לפתור את הבעיה של סוכה תחת סוכה, והרי מדובר שהתחתונה מסוככת כהלכתה!

⁷ ומצאתי בספר ראשון לציון (לאוה"ח הקדוש), סוכה י ע"א (דף נג ע"ב) שדן בפירושו של הכס"מ, והכריע כראשון, והוציא מתוך כך שהרמב"ם חולק על ר"ת, ואף חולק על תוספות וסובר כריב"א (ולשיטתו אף רש"י כריב"א), ולא התייחס כלל לעובדה שהרמב"ם עוסק בשצלתה של העליונה מרובה, מה ששולל הן את הפרשנות הראשונה של הכס"מ, והן את הקישור למחלוקת הראשונים.

⁸ ומצאתי בספר ישועות יעקב (או"ח סימן תרכ"ו!) [ס"ק א] שהדגיש את העובדה שהטור והרמב"ם עסקו בסכך העליונה שצילתו מרובה, 'ומעתה אין לנו הכרע' בדבריהם אם הם סוברים כר"ת, ומכאן הקשה על הב"י, אך הישועות יעקב לא העלה את הקושי הנ"ל בטור, ולכן גם לא הסיק שמהטור דווקא כן ניתן להגיע להכרע בדעת ר"ת, כפי שנכתוב בסמוך, שהוא פוסק כהבנת הריטב"א בר"ת. נעיר כאן עוד כי הישועות יעקב הביין בר"ת בפשטות כפרשנותו של המהרש"א, והוכיח זאת אף הוא מתוך ההנחה שר"ת סובר כתוספות ולא כראב"ה, אך כבר הראינו במאמר הקודם, שהנחה זאת אינה מוסכמת.

ובמשנה ברורה סק"ז הביא את פרשנותו של הט"ז והוסיף שאין פסול של סוכה תחת סוכה, כיון שהעליונה אין לה הכשר סוכה, דהיינו כיוון שהתתונה אינה יכולה לקבל כרים וכסתות הרי שאין שם סוכה על העליונה (לשון רש"י י' ע"א עיי"ש),⁹ וכיוון שיכהכשרה כך פסולה (לשון הגמ' שם), שוב אין היא חשובה פסול את התתונה מדין סוכה שתחת סוכה. לפי זה מתורץ הכל: בניגוד לכלל שקבענו בתחילה, ניתן להעמיד את הדין השלישי של רבי ירמיה, תחתונה כשרה ועליונה פסולה, גם כשהעליונה צילתה מרובה מחמתה, וזה שהתתונה לא נפסלת מצד סוכה שתחת סוכה, זה משום שהתתונה לא יכולה לקבל כרים וכסתות כלל ואין על העליונה שם סוכה. הטור אם כן פירש ברמב"ם, כמו הכס"מ, שעליונה פסולה מכיוון שאין היא שם סוכה עליה ורק התתונה כשרה, וממילא יש לקשר את הרמב"ם לפרשנויות הידועות בדין השלישי, ולכן דייק מדבריו שאם התתונה צילתה מרובה העליונה יכולה להיות מעל עשרים, כפרשנות התוספות בדין השלישי.

והנה תירוץ זה של המ"ב מפורש לכאורה בגמרא י' ע"א:

כמה יהא בין סוכה לסוכה ותהא תחתונה פסולה? ... ושמואל אמר: עשרה. מאי טעמא דשמואל - כהכשרה כך פסולה; מה הכשרה בעשרה, אף פסולה בעשרה. תנן, רבי יהודה אומר: אם אין דירין בעליונה - התתונה כשרה. מאי אין דירין? אילמא דירין ממש - אטו דירין קא גרמי? אלא לאו - מאי אין דירין - כל שאינה ראויה לדירה, והיכי דמי - דלא גבוה עשרה, מכלל דתנא קמא סבר אף על פי שאינה ראויה לדירה - פסולה! - כי אתא רב דימי אמר, אמרי במערבא: אם אין התתונה יכולה לקבל כרים וכסתות של עליונה - התתונה כשרה. מכלל דתנא קמא סבר אף על פי שאינה ראויה לקבל - פסולה? - איכא בינייהו דיכולה לקבל על ידי הדחק.

הכלל 'כהכשרה כאן פסולה' קובע כי פסול סוכה תחת סוכה לא תלוי בסכך העליונה אלא בשם סוכה, ואם אין שם סוכה עליה שוב אין היא חשובה לפסול את התתונה. עוד כתוב כאן שאם אין התתונה יכולה לקבל כרים וכסתות אין העליונה חשובה סוכה, ואם כן אף אם צילתה של העליונה מרובה מחמתה התתונה כשרה. עולה אם כן מהגמרא שהדין השלישי של רבי ירמיה יכול להיות אף כשצילתה של העליונה מרובה מחמתה.

אלא שלפי זה יקשה מדוע במימרא של רבי ירמיה נקבע שדין זה הוא דווקא בשחמתה של העליונה מרובה (ואף אחת מארבע הפרשנויות לא ערערה על כך או העלתה אפשרות נוספת), והנימוק להגבלה זו הוא כפי שראינו קודם כדי שלא תפסל התתונה מדין סוכה שתחת סוכה, והרי היה ניתן להעמיד שאין התתונה יכולה לקבל כרים וכסתות של עליונה כדין המשנה, ואז אף אם צילתה של העליונה מרובה, וכך היה רבי ירמיה גם מחדש יותר וגם קשור יותר לדין המפורש במשנה, ואילו כעת הוא חידש ציור שפחות מחדש מהמשנה.

לכן נלענ"ד, אחר בקשת המחילה, לפרש שרבי ירמיה בדין השלישי כיוון בדיוק לדין המשנה, דהיינו שההגדרה ההכללית 'אין דירין בעליונה' או אינה יכולה לקבל כרים וכסתות היא היא יחמתה מרובה מצילתה, מה שפוסל את הסוכה התתונה,

⁹ יש לשים לב למושג חדש שיש כאן, שרגילים לדבר על פסול סכך ופסול דפנות, והנה כאן יש פסול קרקע

מכל מקום, איך שלא נתרץ את הקושי בטור מסוף דבריו יוצא שהוא מדבר על הדין השלישי של רבי ירמיה, שהתחנתונה כשרה והעליונה פסולה, והוא מפרשו באחד משני אופנים, שכבר הזכרנו שאין ביניהם סתירה, או כאפשרות ב [=מקרה 7 בטבלה] או כאפשרות ג [=מקרה 4 בטבלה]. אם אכן פסק כר"ת, הרי שהבין בר"ת כפרשנותו של הריטב"א, אך עדיין ניתן לומר שפסק כתוספות ולא כר"ת. הנימוק לכך הוא ששיטת ר"ת כפי שהבינה הריטב"א כלולה בשיטת התוספות הסוברים שתחנתונה שצילתה מרובה לא נפסלת אם יש מעליה סכך פסול ואפילו פסול ממש, ואילו ר"ת סובר לפרשנות זו, שתחנתונה שצילתה מרובה ויש מעליה סכך מעל כ' (ולא שאר פסולים) לא נפסלת, כך שהקולא של ר"ת נכללת בקולא הרחבה יותר של שיטת התוספות. מכל מקום את פרשנות המהרש"א בר"ת בוודאי לא פסק להלכה, שכן סייג ואמר שאם העליונה למעלה מעשרים חייבת התחנתונה להיות מסוככת כהלכתה. לסכום שיטת הטור: בדין השלישי הטור פסק כאפשרויות ב ו-ג, ולא קבל להלכה את פרשנות המהרש"א בר"ת.

שיטת הבית יוסף

בבית יוסף הביא כאן את גירסת ר"ת בגמרא, ונראה שרוצה לומר, שהטור פסק כר"ת. ניתן להסיק מכך שהב"י הבין בר"ת בפרשנות הריטב"א, וכפי שנוכיח עוד לקמן, אך עדיין קשה להבין את פרשנותו בטור, שכן ניתן היה לומר, שהטור לא קבל כלל את חידושו של ר"ת, ופסק כתוספות כנ"ל (ואף הב"ח כתב כדברי הב"י, וכן הגר"א ס"ק ב וצ"ע). בהמשך הדברים מתייחס הבית יוסף לרמב"ם, ומשם עולה בבירור פרשנותו שלו בר"ת:

והרמב"ם כתב בפרק ה' (הכ"ב) אם אין גובהה של עליונה עשרה או שלא היתה התחנתונה יכולה לקבל כרים וכסתות של עליונה אף על ידי הדחק אף התחנתונה כשרה והוא שלא יהיה גובה שתיהן יותר על עשרים אמה שהתחנתונה בסכך העליונה היא ניתרת. ונראה לדקדק מדבריו שהוא סובר כגירסת רבינו תם מדנתן טעם שמה שצריך שלא יהיה גובה שתיהן יותר על עשרים אמה הוא מפני

¹⁰ בט"ז ס"ק ב כתב לא קבל אוקימתא זאת, ופירש כפשוטו, שמשמע שהדין בסיפא, שכשהתחנתונה מסוככת כהלכתה העליונה יכולה להיות מעל עשרים, חל אפילו אם העליונה צילתה מרובה, ולזה כיוון גם המגן אברהם ס"ק ג, לפי מה שהגיהו שם בלבושי שרד וביד אפרים, והסביר הט"ז, שכיוון שסכל מעל כ' אינו פסול בעצם, אפילו אם צילתו מרובה אין בכך פסול (וכך גם במחצית השקל ס"ק ג), אך איני מבין כיצד זה יועיל לפתור את הבעיה של סוכה תחת סוכה, והרי מדובר שהתחנתונה מסוככת כהלכתה! ובפמ"ג, אשל אברהם ס"ק ג, כתב מפורש שכהאי גוונא פסול מדין שני סככים (וכן מצאתי שכ"כ האוה"ח הקדוש בספרו ראשון לציון, סוכה י ע"א, דף נג ע"ב, ושער הציון ס"ק ד בשם הריטב"א), ואעפ"כ במשבצות זהב הביא את הט"ז ולא העיר כלל. ובמ"ב ס"ק ז הביא את הט"ז והוסיף שאין פסול סוכה שתחת סוכה כיון שהעליונה אין לה הכשר סוכה'.

¹¹ ולולי אוקימתא זו ניתן לומר שההשמטה היא בגלל המקרה הנוסף שדובר עליו, שאין בין העליונה לתחנתונה עשרה טפחים, עיין בכס"מ ובלחם משנה.

שהתחתונה בסכך העליונה היא ניתרת משמע דבשתחתונה חמתה מרובה מצלתה עסקינן שהיא צריכה לסכך העליונה הא אם צלתה מרובה מחמתה שאינה צריכה לסכך העליונה אף על גב דקיימא עליונה למעלה מעשרים לית לן בה:

נקט כאן הב"י כפרשנות השנייה שהציע בכס"מ (אך לא השמיט את ה'אף'), אלא שבעוד ששם השווה זאת לשיטת רבינו ירוחם, היינו שיטת התוספות, כאן השווה זאת לשיטת ר"ת ולגירסתו בגמרא. מוכח מכאן שהבין בר"ת כריטב"א, שכן כתב במפורש שאם העליונה מעל כ' אמה התחתונה כשרה רק אם צלתה מרובה. [לעצם פרשנותו ברמב"ם יש לנו כאמור שתי השגות: האחת שהרמב"ם עסק בעליונה שצלתה מרובה, והשניה שאף אם היה עוסק בשחמתה מרובה עדיין ניתן היה לומר שפסק כתוספות כמו שכתבנו בטור]. בשו"ע (תרכ"ח:א) הביא את הטור כלשונו, ויוצא אם כן שכס הוא פסק בדין השלישי כאפשרויות [ב-ג], ולא קבל את אפשרות [ד] (פרשנותו של המהרש"א בר"ת) להלכה.

סכום

לדין השלישי של רבי ירמיה, שתי סוכות שהתחתונה כשרה והעליונה פסולה, מצאנו בראשונים ארבע העמדות שונות. המשותף להם שהעליונה חמתה מרובה, ומה שנחלקו הוא אם התחתונה צריכה להיות צילתה מרובה, ואם העליונה צריכה להיות בתוך עשרים. יש שהצריכו את שני התנאים, יש שהצריכו אחד מהם, ויש שלא הצריכו אף אחד מהם. בר"ת נחלקו הפרשנים אם הצריך אחד מהם או לא. דין זה לא הובא בר"י וברמב"ם. הטור דן בו למרות שהוא לא מגדיר במפורש את הדין, ומכל מקום עולה מדבריו, שהוא מקבל את הפרשנות המצריכה אחד מהתנאים, ולא קבל את הפרשנות הקיצונית שלא מצריכה אף תנאי. כלשון הטור נפסק בשולחן ערוך. אלא שנראה מדבריהם שהתבססו על דיוק לשון הרמב"ם, אך כאמור לעני"ד הרמב"ם כלל לא עסק בדין זה, שכן ההלכה ברמב"ם עוסקת במקרה שסכך העליונה צילתו מרובה מחמתו מה שלא יכול להתאים לדין השלישי. על כן נותרנו בצריך עיון על פסיקה זו.